

“ראה והתקין ברכת הלבנה”

לבירור נוסח ברכת הלבנה

מיכאל גרוס

לזכרו הברוך
של מו"ר הרב אלתר הילביץ זצ"ל
“...וכבד מלכים חקר דבר” (משלי כה, ב)

“הרואה לבנה בחידושה מברך: בא”ה אמה”ע אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם וכו” (רמב”ם הלכ’ ברכות פ”י הט”ז).

במאמר זה ננסה לבאר את מקורה של הברכה ואת דרך קביעת ניסוחה. לימוד הסוגיא הביא אותנו להתייחס לשלוש נקודות:

1. נוסח הברכה בזמן שישראל היו מקדשים את החודש.
2. קביעת הברכה הארוכה.
3. נוסח ברכת החתימה של הברכה הארוכה.

א. מקדש חדשים או מחדש חדשים

1. שמות רבה פט”ו, כד:

“החדש הזה לכם, הרואה את הלבנה היאך צריך לברך בזמן שהיו ישראל מקדשין את החדש יש מן רבנין אמרין ברוך מחדש חדשים. ויש מהם אומרים ברוך מקדש חדשים. ויש מהם אומרים מקדש ישראל. שאם אין ישראל מקדשים אותו אין אותו קידוש כלום וכו’. ומתי התחילו ישראל לקדש את החדש, במצרים, הה”ד החדש הזה לכם”.

המדרש הזה נדרש בתקופה שבה ישראל כבר לא קידשו את החדש, והוא מוסר על מחלוקת שהיתה קיימת אז, כאשר ישראל היו מקדשים את החדש. ושלושה נוסחי ברכה מוצעים במדרש:

- א. מחדש חדשים.
- ב. מקדש חדשים.
- ג. מקדש ישראל.

אלא שלא ברוך מתי בדיוק ברכו ברכה זו:

האם מדובר בברכה שברכו בבית הדין, “בזמן שהיו ישראל מקדשין את החדש”, עם הכרזת “מקודש – מקודש”? (עיין בפירוש מהרז”ו ובמס’ סופרים יט, ט)
או שמא מדובר בברכה שברך היחיד שראה את הלבנה בחידושה עוד בטרם ילך להעיד על כך בבית דין?

או מדובר בברכה הנאמרת בציבור ע"י כל קהילות ישראל, אחרי שנודע על קידוש החדש, כנהוג עד היום?

ואולי נפגשות כאן במדרש כמה ברכות השונות זו מזו: ברכת הראיה, ברכת הלבנה (מחדש חדשים). וברכת קידוש הלבנה (מקדש חדשים/מקדש ישראל).

2. הרב כשר בתורה שלמה (כרך 11 ע' 50 הע' לג) מביא נוסח כת"י אוקספורד לשמו"ר:

"החדש הזה לכם, הרואה את הלבנה היאך צריך לברך בזמן שישראל מקדשין את החדש, יש מרבתינו אומרים ברוך מקדש חדשים, וי"א ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים, שאם אין ישראל מקדשין אותו אין אותו קידוש כלום".
ע"פ גירסה זו המחלוקת מוסבת רק על שני נוסחים:

א. מקדש חדשים.

ב. מקדש ישראל וראשי חדשים.

ואילו הנוסח "מחדש חדשים" לא היה קיים כלל בתקופה שקדשו ישראל את החדש, וע"כ אינו נזכר במדרש הנ"ל¹. הנוסח הזה – "מחדש חדשים" – מובא במקורות אחרים (ראה בהמשך ירושלמי, בבלי ומס' סופרים) כברכה לרואה את הלבנה ונראה שהוא התחדש מאוחר יותר, כאשר ישראל כבר לא קדשו את החדש. וכך מסכם הרב כשר: "שבזמן הזה לכ"ע אומרים ברוך מחדש חדשים, אמנם בזמן שהיו מקדשין על פי הראיה אמרו מקדש חדשים ולא מחדש, או מקדש ישראל וראשי חדשים"².

אם הנוסח הקדום היה "מקדש חדשים", הרי שחל שינוי "קטן": מ"מקדש" ל"מחדש".

אך אם הנוסח הקדום היה "מקדש ישראל וראשי חדשים" הרי שיש כאן שינוי כפול: א. השמטת שם ישראל מן הברכה, משום שישראל אינם מקדשים את החדש עוד,

ו-ב. החלפת "מקדש" ב"מחדש" תוך שינוי הביטוי "ראשי חדשים" ל"חדשים".
יתכן שהשינויים האלה נעשו בשלבים:

א. מקדש ישראל וראשי חדשים

1. ניתן לשער שהדעה לברך "מחדש חדשים" נכנסה אל תוך המדרש מהערת תיקון שבגליון.

2. המדרש בשמות רבה מתעכב להסביר ולהצדיק את הנוסח "מקדש ישראל וראשי חדשים" שהרי ישראל הם קדושים והם המקדשים את החדש, וכך "אמר הקב"ה: אני קדוש אני, ולעצמי אני מקדש! אלא הריני מקדש את ישראל והן מקדשין אותי". מכאן, וכן מנוסח הברכה עצמה, נראה שאין לנו ענין כאן בברכת הלבנה אלא בברכה שהיתה נאמרת בבית הדין בעת טכס הכרזת קידוש החדש החדש. כך אכן מעידה מסכת סופרים (יט"ט, וע' שם בפ' נחלת יעקב).

מטבע הברכה "מקדש ישראל וראשי חדשים" השתמרה כחתימת תפילת מוסף של ר"ח. וראה בהמשך בפרק ג.

ב. מקדש ראשי חדשים

ג. מחדש חדשים.

פשטות השינוי באפשרות הראשונה לעומת המורכבות שבאפשרות השנייה מביאה אותנו לשער שהנוסח הרווח בזמן שישראל קדשו את הלבנה היה מקדש חדשים.

3. הנוסח "מחדש חדשים" מוכר וידוע במקורות. הוא מובא להלכה בירושלמי (ברכות פ"ט הל' ב); הרואה את הלבנה בחידושה אומר ברוך מחדש חדשים. זאת הלכה סתמית ואין עליה מחלוקת, מכאן שכך היה נהוג למעשה בארץ ישראל. ועל כך מעיד גם הבבלי (סנהדרין מב): אמר ליה רב אחא ברב אשי במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים.

ב. נוסח ארוך ונוסח קצר

1. כפי שהראנו בפרק הקודם היה נהוג בא"י, בזמן שישראל כבר לא קדשו את הלבנה, לברך בברכת הלבנה: ברוך מחדש חדשים. הנוסח הזה היה ידוע לחכמי בבל אלא שלא היה מקובל עליהם וע"כ הם אמצו ברכה אחרת, ארוכה יותר (בבלי שם):

"אלא כדרב יהודה. דאמר רב יהודה: ברוך וכו' אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם חוק וזמן נתן להם שלא ישנו תפקידם ששים ושמיים לעשות רצון קונם פועלי אמת שפעולתו אמת וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן עתידין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו. ברוך אתה ה' מחדש חדשים".

2. מדוע לא קבלו אנשי בבל את הברכה הארץ ישראלית? התשובה לכך תלויה בהבנת התגובה של רב אשי בשמעו את הברכה שבמערבא: "האי – נשי דידן נמי מברכי!" גם ההבדל בין ברכת ארץ ישראל לבין ברכת בבל פתוח להבנות שונות. נסתפק כאן בשני הסברים שמביא המהרש"א:

א. הכי קאמר נשי נמי תוכלו לברך כדקאמרת ברוך מחדש ברכה זו בלא הזכרת השם בטומאת לידתן ונדתן אבל בודאי צריכה ברכה זו הזכרת השם כדמסיק ברוך אתה ה' מחדש חדשים וק"ל.

לפי הסבר זה שוים א"י ובבל ובשתייהן ברכו ברכה ארוכה, אלא שבא"י ברכו בלא הזכרת ה' ועל כך התרעם רב אשי ותיקן לברך עם שם ה'.

ההבנה הזאת קשה משום שהיא מתבססת על דיוק בלשון הברכה כפי שהיא מובאת בגמרא – עם שם ה' או בלעדיו – והרי אנו יודעים מסוגיות אחרות שאין דרך הגמרא לדייק בכך. ועוד שממהלך הסוגיא נראה בפשטות שרב אשי אינו בא להוסיף את שם השם בלבד אלא לתקן את כל נוסח הברכה. ועוד שבירושלמי נאמר: הרואה את הלבנה בחידושה אומר ברוך מחדש חדשים, וכל הברכה הארוכה חסרה מן הספר! (ועוד תמוה: וכי אשה בטומאתה אינה מזכירה את שם ה'!)

ע"כ נראה להעדיף את הפירוש השני של המהרש"א:
 ב. ר"ל תפלה קצרה כזו נשי נמי תוכלו לברך בע"פ בלילה.
 לפי זה בארץ ישראל ברכו קצרה, שקל לאמרה בע"פ, ואילו בבבל
 התקין רב אשי ברכה ארוכה על פי הנוסח של רב יהודה.
 זאת ועוד: מלשון הגמרא: "האי - נשי דידן נמי מברכי" משמע שהברכה
 "ברוך מחדש חדשים" נאמרה גם בבבל, ואף הנשים אמרו אותה. רב אשי לא בא
 לבטל את ברכת "מחדש חדשים" משום שגם הנשים מברכות אותה וכמו כן הוא
 לא בא להציע ברכה כזאת שהנשים לא תוכלנה לברך, אלא שהוא לא הסתפק
 בברכת "מחדש חדשים" והעדיף ברכה ארוכה שחתימתה היא "מחדש חדשים".

3. ננסה להבהיר את מהלכו של רב אשי: כנראה הארכת הברכה אינה הוספת
 מילים בעלמא אלא ביטוי לשינוי ב"מעמדה" של הברכה. הברכה בנוסחה הקצר
 נתפסת כברכת רשות מזדמנת בעת ראית הלבנה בחידושה, כשאר ברכות
 הראיה. (הרואה את הים הגדול או הרואה חמה בתקופתה וכדו'). ברכה זו
 מקורה בארץ ישראל וגם בבבל ברכו אותה וכמובן גם הנשים ברכו אותה כאשר
 הן ראו את הלבנה בחידושה. אלא שבא"י הסתפקו בכך! ולכל היותר הפכו את
 הברכה מברכה מזדמנת רשות לברכת חובה, כלומר חובה להשתדל לראות את
 הלבנה בחידושה ולברך "ברוך מחדש חדשים" (פעם ברכו "ברוך מקדש
 חדשים"). אך עדיין מדובר בברכת הראיה, ברכת יחיד.

ואילו בבבל בקשו יותר. הם רצו בברכה שהיא מעין תפילה, ברכה שהיא
 כקבלת פני השכינה ושצריך לאמרה מעומד. ברכה כזאת תחשב לחלק מחובות
 התפילה - של הגברים! - ומתוך גישה זו אמצו רב אחא ורב אשי את תפילתו
 של רב יהודה.

לפי ההסבר הזה הרי שברכת הלבנה, קרי הנוסח הארוך, התחדשה בבבל
 בתקופת רב אשי. בא"י עדיין ברכו אז את הנוסח הקצר, ברכת ראית הלבנה.
 אכן בירושלמי מופיעה ברכת מחדש חדשים בין ברכות ראיה אחרות, כגון:
 עושה בראשית, זוכר הברית ועוד. הנוסח הארוך, "אשר במאמרו וכו'", אינו
 נמצא בירושלמי.

4. הנוסח הארוך של ברכת הלבנה מובא גם במסכת סופרים (פ"כ הל' א) לפי
 היגער (מס' סופרים, הוצ' דבי רבנן תרצו, מבוא פ"ג), הפרק משקף את מנהג ארץ
 ישראל, אם כי בתקופה מאוחרת יותר מזו שדברנו עד כה. אם אכן כך הרי
 שניתן לומר שברכה קצרה מא"י (מקדש חדשים / מחדש חדשים) "התארכה"
 בבבל (אשר במאמרו) וחזרה לא"י בצורתה הארוכה.

ג. חתימת הברכה הארוכה

במקורות המביאים את הנוסח הארוך של ברכת הלבנה מצאנו הבדלים
 בברכת החתימה.

1. בבבלי, סנהדרין מב: "בא"ה מחדש חדשים"³.
 חתימה זו מקורה בברכת ראית הלבנה. אנשי בבל שמרו את הברכה המקורית שנהגה בא"י וצרפו אליה את הנוסח הארוך של רב יהודה. הברכה הינה גם מעין החתימה: "וללבנה אמר שתתחדש... שהן עתידין להתחדש... מחדש חדשים".
 כך שתפילת ברכת הלבנה כוללת בתוכה גם את ברכת ראית הלבנה.

2. במסכת סופרים, פ"כ ה"א: "בא"ה מקדש ראשי חדשים". במס' סופרים, מהד' היגער פי"ט ה"י: "בא"ה מקדש ישראל וראשי חדשים"⁴.
 הקדושה שבחתימה מזכירה, בנוסח הארצישראלי, את ענין קידוש החודש ע"י בית דין. זאת החתימה שיחדו לברכת הלבנה ואילו בברכת ראית הלבנה המשיכו אולי לברך: מחדש חדשים, ואולי לא היה צורך יותר בשתי ברכות: הברכה הקצרה התבטלה בפני הארוכה...
 אם נקבל את ההשערות שהעלנו במהלך המאמר אזי מצטיירת התמונה הבאה:

הרואה את הלבנה בחידושה בזמן שישראל היו מקדשין את החודש, היה מברך ברוך מקדש חדשים. לראית הלבנה ולברכת הראיה היתה זיקה גם לקידוש החודש.

עם ביטול קידוש החודש הומרה הברכה ל- ברוך מחדש חדשים.
 ראית הלבנה בתקופה שבא אין מקדשין את החודש עוד מעוררת געגועים לתפארת ישראל ותקוה לעתיד שהם יתחדשו כמותה. וע"כ ברכת הרשות, הקצרה והמזדמנת, נהפכה לתפילת חובה, קבועה וארוכה. את התפילה הזאת חיבר רב יהודה, וקבעה בבבל רב אשי.
 התפילה התקבלה יותר מאוחר גם בא"י.
 אלא שבא"י, שבה היו פעם מקדשין ישראל את החודש, העדיפו את החתימה "ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים".
 כנוסח רב יהודה בבבלי וכקביעת רב אשי התקבלה הברכה להלכה ונקבעה למעשה בכל קהילות ישראל...

3. אמנם בבבלי (ברכות מד.) מופיע גם: כי אתא רב דימי אמר רב חתום בר"ח ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים. אך ברור מן ההקשר שמדובר כאן בחתימת תפילת המוספין של ר"ח ומרב למד רבי חייא בר אשי בירושלמי. יתכן שחתימת מוסף היא זו שנקבעה לחתום גם את ברכת הלבנה.

4. יש צורך לעיין במהדורות השונות של מס' סופרים כדי לעמוד על הבדלי הנוסח בחתימת ברכת הלבנה. אך מענין לציין ששני הנוסחים הרווחים הם אותן שתי הדעות הנחלקות במדרש שהבאנו בתחילת עיוננו! א"כ ניתן אולי לומר שבזמן כתיבת המדרש שני הנוסחים היו ידועים ונהוגים בברכת הלבנה והם שמשו בסיס לבעל המדרש בשחזור הברכה הנהוגה בזמן שישראל היו מקדשין את הלבנה.

"...עד שישתוו יחד צורת ההשלמה הגמורה, וצורת ההשתלמות הבלתי פוסקת, הבאה מסיבת החסרון הקדום. ויספיק הזכר של חסרון העבר, ליתן דחיפה תמידית להשתלמות הולכת ונוספת... הולכת ומתגברת תמיד, עלייה אחר עלייה, לאין קץ ותכלית. ברוך ה' לעולם אמן ואמן" (ערפלי טוהר קכא).